

Semiotik som verktyg för bildanalys för bildlärare och bildlärarstudenter

Linda Lattik Ekvall

Fredrik Jeppsson

IBL Linköpings universitet

IBL Linköpings Universitet

En erfaren bildlärare behöver inte bara hantera didaktiska utmaningar och vara tydlig pedagogiskt utan hen behöver även ha en djupare förståelse för de centrala målen kopplat till bildämnet och en känsla för hur olika konstnärliga idéer relaterar till bildskapande, tekniker och olika material. En central del av detta är förmågan att kunna analysera bilder och förstå olika sätt att representera idéer visuellt. I den här artikeln tittar vi på en bilderbok och fokuserar på hur illustratören har byggt upp sina illustrationer genom olika visuella symboler och tecken. Genom att undersöka bilderna i boken ger vi exempel på hur bildlärare och bildlärarstudenter framgent kan hjälpa elever att utveckla mer analytiska färdigheter och kritiskt tänkande i sin bildundervisning.

Semiotik som verktyg för bildanalys

Inledning

Denna artikel bygger på en tidigare artikel där vi använde två barnböcker, "Adjö, Herr Muffin" av Nilsson (2003) och "Lilla Döden hälsar på" av Crowther (2012), som exempel för att undersöka hur döden gestaltas i både bild och text (Jeppsson, Lattik Ekvall, Danielsson, Puskás och Andersson, submitted). Genom den tidigare analysen var syftet att kombinera verktyg från socialsemiotisk multimodal teori med semiotisk bildanalys för att ge en djupare förståelse för hur visuella och multimodala tecken skapar mening och påverkar kommunikation.

Visuell kommunikation sträcker sig bortom att enbart förstå och tolka bilder. I denna studie undersöker vi hur semiotiska begrepp såsom *ikoniska tecken*, *indextecken* och *konventionella tecken* samt *denotation* och *konnotation*, kan användas i undervisningen för att fördjupa förståelsen av visuell kommunikation. Vi återkommer till dessa begrepp senare under vår diskussion om bildanalys. Genom att införa semiotik (studien av tecken och deras betydelse) i undervisningen strävar vi efter att inspirera bildlärare och framtida bildlärare att öka medvetenheten hos elever om hur olika tecken och symboler skapar mening i bilder. För att uppnå detta är det av stor vikt att bildlärare har en gedigen erfarenhet och förståelse för bildämnet och kan tillämpa exempelvis olika semiotiska begrepp för att stärka elevernas förmåga att utveckla förmågor för att kunna tolka och skapa mening kring olika visuella representationer.

Skolverkets nationella utvärdering i bild 1992 (NU-92) syftade till att studera bild i årskurs nio när det gäller elevers förmåga att skapa och tolka olika typer av bilder.

Redan i Lgr 69 fanns de kommunikativa förmågorna med i ämnesbeskrivningen och dessa förstärktes ytterligare i Lgr 80. Bildutvärderingen som genomfördes 1992, då Lgr 80 var gällande styrdokument och dess kursplaner var i bruk, nämnde fem huvudmoment; bildframställning, bildanalys, estetisk orientering, bildkommunikation samt miljö och bild som centrala. Utvärderingen i bild 1992 visade att en stor del av undervisningen fortfarande lades på att enbart skapa bilder. (Marner, Örtergren & Segerholm, 2003). I en artikel skriven för Skolverket av Chatrina Björck (2023) framgår det att enligt de senaste kursplanerna i bild, Lgr 11 och Lgr 22, att

lärare lägger olika stor vikt vid bildkommunikation och tillämpar olika metoder för att arbeta med det.

Med utgångspunkt i den semiotiska teorin (med företrädare som Pierce [1931] och Sonesson [1988]) för bildanalys och vår kunskap om vad tidigare forskning har lyft fram kring hur bildanalys kan användas i undervisningen är målet med denna studie att ge exempel på och visa hur bildlärare kan arbeta med bildanalys och integrera semiotik i bildundervisningen.

Bildanalys och bakgrund

I den svenska grundskolans kursplan för ämnet bild, fastställd av Skolverket (2022), lyfts bildanalys fram som en central del av bildundervisningen. För lärare och studenter inom bildämnet kan kunskaper kring teorier kopplade till semiotiken vara värdefulla, genom att förbättra analysförmåga, kommunikation, kritiskt tänkande och en kulturell förståelse hos elever för att uppnå måluppfyllelsen. Semiotik handlar om studiet av tecken och deras betydelse, och genom att tillämpa dess metod kan bildlärare praktiskt diskutera med sina elever hur man tolkar budskapet i olika visuella representationer.

Göran Sonesson (1998) såg bildanalys som en gren av semiotiken. Hans arbete bygger på tankar från bland annat Charles Peirce. Peirce och Sonesson hade olika sätt att se på tecken. Peirce använde termen "symbol" för vissa typer av tecken, medan Sonesson föredrog "konventionella tecken". Sonesson förklarade att i Europa används ordet "symbol" ofta för att beskriva ikoniska tecken, som symboler i konstverk eller inom konstnärliga rörelser som symbolismen. I denna artikel använder vi termen "konventionella tecken", men det är vanligare att använda "symbol" (Sonesson, 1998).

Vi baserar vårt arbete på Sonessons (1988) beskrivning av visuell semiotik, där betoningen ligger på att undersöka hur bilder kommunicerar och skapar mening både genom direkt visuell information och genom att placera representationen i en bredare social och kulturell kontext. Med andra ord handlar det om att analysera hur bilder förmedlar normer och värderingar genom sitt innehåll och sin avbildning av objekt.

Ikoniska tecken representerar verkligheten, som exempelvis användning av bildstöd för olika aktiviteter som pedagogiskt redskap. *Indextecken* har en naturlig koppling till det de står för, som rök som indikerar eld. *Konventionella tecken* bygger på överenskommelser eller konventioner, såsom att ett grönt ljus betyder "gå" enligt trafikreglerna. (Eriksson & Göthlund, 2012; Sonesson, 1988).

Genom att använda begrepp som denotation kan man ställa frågor som: Vilka element består bilden av? Hur har bildmakaren gjort för att ge bilden/konstverket det intryck du får? komposition, färger, objekt, struktur, former. Med vilken eller vilka tekniker har konstnären framställt bilden? För att göra det tydligt är denotation det man direkt ser i bilden. Med konnotation kan eleverna skilja mellan den rent visuella beskrivningen av en representation och de kulturella eller personliga betydelser och känslor som är förknippade med den. Det vill säga det eleverna förknippar utifrån sina känslor i bilden. Här kan man ställa frågor som: Vad kommer du att tänka på när du tittar på bilden/artefakten? Vilka associationer får du? (Bohlin, 2021). I resultatavsnittet kommer vi att återvända till dessa begrepp och tillämpa på en illustration från en barnbok.

Varför är det då meningsfullt att undersöka bilder? En möjlig anledning är det multimodala samhällets påverkan på oss som individer. Vi möter dagligen olika former av representationer - från reklamskyltar till sociala medieinlägg - och det är avgörande att kunna förstå hur dessa påverkar oss och samtidigt ha verktyg för att kritiskt granska budskapen i dessa olika representationer.

Resultat/analys

Inom studiet av bildsemiotik används olika tecken som verktyg för att tolka och analysera bilder. Vi inleder med begreppen *denotation* och *konnotation*, därefter utforskar vi *ikoner*, *index* och *konventionella* tecken. Här nedan följer ett exempel på hur dessa tecken kan tillämpas i praktiken:

Figure 1. Crowther, K. (2012). Lilla Döden hälsar på. [illustration, s 6.]

Genom att undersöka denotation i illustrationen framträder två centrala figurer sittande i en båt: Döden och den döende mannen. De är förenade i samma båt utsmyckad med röda snirkliga mönster. I förgrunden glider två svarta svanar förbi båten. I bakgrunden syns en ö och en horisontlinje sträcker sig ut mot en nattsvart himmel dekorerad med en gul fullmåne.

När vi närmar oss illustrationen utifrån konnotation synliggörs symboliken av en övergång från liv till död. Personerna i båten antyder en stund av farväl och en resa mot det främmande, som en symbolisk skildring av döden. Svarta svanar, den svarta färgen känd för sin association med döden, förstärker det mystiska över den kommande förändringen. Ön i bakgrunden symboliserar en destination efter döden, medan den nattsvarta himlen förmedlar en känsla av slut och övergång till en annan värld. Horisontlinjen markerar gränsen mellan jorden och det oförklarliga, och tillsammans skapar dessa element en rymd av avsked. Om vi vidgar analysen och letar efter ikoner, ser vi att svanarna kan tolkas som en ikon för förändring eller förflyttning. I många kulturer symboliserar svanar övergångar på grund av deras rörelser och deras förmåga att flyga mellan olika världar, inklusive himlen och jorden (J. Rakuno Gakuen Univ. 2003). I denna bild kan vi också identifiera olika index som bygger på närhet. Till exempel kan speglingarna i vattnet fungera som index för båten och svanarna (Jfr. Eriksson & Göthlund s.43). Konventionella tecken (Pierce symbol) i denna bild inkluderar användningen av svart och mörka färger för att beskriva död och avslut. Den traditionella avbildningen av döden som lieman är också konventionella tecken och pekar på den västerländska traditionen av hur vi avbildar döden.

Implikationer

Undervisningen i skolan ska vila på en vetenskaplig grund, och semiotik kan ses som ett exempel

för att bidra till detta genom studiet av tecken och deras betydelse kan bildundervisningen bli ett verktyg, för att stödja elevernas förståelse av visuell kommunikation, i linje med Skolverkets (2022) riktlinjer. Genom att förstå och använda semiotiska begrepp såsom *ikoniska tecken*, *indextecken*, *konventionella tecken* och *denotation och konnotation*, kan bildlärare hjälpa elever att utveckla analytiska färdigheter och reflektera utifrån olika samhälleliga perspektiv. Detta bidrar till att eleverna blir mer medvetna om vilka budskap som kan finnas i olika visuella representationer.

Forskning från den nationella utvärderingen i grundskolan betonar vikten av att precisera bildämnet som ett kommunikativt ämne och inte bara ett ämne för bildframställning (Marner, Örtergren & Segerholm, 2003). Genom att integrera semiotiska begrepp och bildanalys i undervisningen kan lärare bättre kommunicera betydelser kring konstverk, bilder och illustrationer, vilket ger elever verktyg för att förstå egna och andras alster. En intressant aspekt som Björck lyfter fram i sin artikel för Skolverket är att lärare har olika sätt att undervisa och prioritera i bildkommunikation. Några fokuserar mer på tekniska färdigheter medan andra fokuserar på den analytiska delen i de centrala målen.

Denna artikel visar exempel på hur konstvetenskapliga begrepp och bildanalys kan användas i bildundervisningen för att eleverna ska nå måluppfyllelsen och bidra till lärarnas undervisning. Genom att anpassa semiotiska begrepp utifrån ålder på eleverna, kan lärare bättre kommunicera betydelser kring olika konstverk och elevernas egna alster.

Referenser

1. Referenser
2. 1. Björck, C. (2023). Bildundervisningens inramning påverkar elevers förståelse och genomförande. Skolverket. Stockholms universitet. Hämtad från: <https://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning-och-utvarderingar/artiklar-om-forskning/bildundervisningens-inramning-paverkar-elevers-forstaelse-och-genomforande>
3. 2. Bholin, P. (2021). Idébok i bild: Teman, tips & tillämpningar. Fsc.
4. 3. Crowther, K. (2012). Lilla Döden hälsar på. Stockholm: Bergh.
5. 4. Eriksson, Y., och Göthlund, A. (2004) Möten med bilder, Lund: studentlitteratur
6. 5. J. Rakuno Gakuen Univ. (2003). Swan Culture. J.Rakuno Gakuen Univ.Journal, 28(1), 65-83.
7. <https://core.ac.uk/download/pdf/198537896.pdf>
8. 6. Marner, A., Örtergren, H., & Segerholm, C. (2003). Nationella utvärderingen av grundskolan 2003. Institutionen för estetiska ämnen, Umeå universitet. Skolverket.
9. 7. Nilsson, U., & Tidholm, A-C. (2003). Adjö, Herr Muffin. Bonnier Carlsen
10. 8. Peirce, Charles Sanders, (1931ff): Collected papers. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
11. 9. Skolverket. (2022). Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2022 [Lgr22]. Stockholm: Fritzes.
12. 10. Sonesson, G. (1988). Bildbetydelser inledning till semiotik som vetenskap. Studentlitteratur